

ФУНКЦІЯ СУПЕРЛЯТИВНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

У статті йдеться про один із сегментів компаративності – суперлятивність. Семантичні функції суперлятивності виокремлено на основі художніх текстів, авторами яких є відомі українські письменники. Визначено типи й підтипи вказаного сегменту, репрезентовано мовні засоби їхнього вираження.

Ключові слова: порівняння, суперлятивність, семантика, функція, художній текст.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Відомо, що суперлятивність – одна із зон функційно-семантичного поля (ФСП) компаративності. Опрацювання будь-якого такого поля неможливе без з'ясування семантичних функцій. Складність комплексного вивчення компаративних функцій можна пояснити об'єктивними й суб'єктивними чинниками: переплетенням багатьох функцій у мовленні, недостатнім студіюванням проблем функційної граматики, яка ґрунтується на понятті ФСП. Семантичну функцію визначають на основі семантичної категорії порівняння. За домінантними й недомінантними диференційно-семантичними ознаками вирізняють семантичні функції різних зон поля. *Актуальність* дослідження полягає в потребі з'ясувати функції суперлятивності на матеріалі художніх текстів. Погоджуємося з думкою, що «ступенювання – обсяг, міра вияву ознаки – не може не бути її найістотнішою властивістю» [7, с. 45].

Аналіз досліджень проблеми. Категорію ступенів порівняння вивчають здавна, від початку розвитку ідеї компаративності в українському мовознавстві, коли досліджували морфологічні засоби вираження. Варто згадати різні граматики (Адельфотес, граматики Л. Зизанія, М. Смотрицького, І. Ужевича, О. Павловського, А. Кримського, П. Бузука). Згодом мовознавці цікавилися семантикою ступенів порівняння (Є. Тимченко), питаннями звукозміни під час творення найвищого ступеня порівняння (О. Синявський).

На сучасному етапі категорію ступенів порівняння кваліфікують як морфолого-синтаксико-словотвірну категорію [2; 9]. Тенденція до вивчення семантики ступенів порівняння прикметників у функційному аспекті зароджується пізніше. Однією з праць, де порушено це питання стала праця О. Качури [8]. Активно цікавилися проблематикою ступенів порівняння й семантикою компаративних відношень Ю. Карпенко [6; 7], О. Грипас [3; 4] та інші.

Метою пропонованої розвідки є з'ясування сутності суперлятивності, її семантичних підтипів і засобів їхнього вираження в художньому дискурсі. Основні *завдання* дослідження такі: визначити семантичні функції суперлятивності; з'ясувати засоби вираження, за допомогою

яких вони реалізуються. *Об'єкт* дослідження – зона суперлятивності як сегмент компаративності. *Предмет* вивчення – семантичні функції суперлятивності української мови та її експлікація в художньому дискурсі. *Джерельною базою* пропонованої розвідки послуговували тексти різних родів (епос, лірика, драма), авторство яких належить відомим українським письменникам (І. Багряний, В. Барка, О. Гончар, П. Загребельний, О. Коломієць, І. Кочерга, В. Підмогильний, В. Симоненко, М. Стельмах).

У процесі дослідження прислужилися такі *методи*: аналіз і синтез (для теоретичних узагальнень і систематизації викладу), описовий (для характеристики семантики виокремлених функцій), компонентний аналіз (для з'ясування семантики функцій суперлятивності). *Теоретичне значення* дослідження полягає в уточненні семантичної сфери компаративності, а його *практична цінність* – у можливому застосуванні одержаних результатів під час викладання морфології, зокрема вивчення прикметника як частини мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

Здатність до градуювання – необхідна умова творення ступенів порівняння прикметників та прислівників. Ю. Карпенко зауважує, що «зміст ступенювання ознаки предмета є одним із найвагоміших засобів окреслення думки» [7, с. 47]. У свою чергу, для градуювання потрібна точка відліку, що є стандартом порівняння і стосовно якої оцінюють інтенсивність ознаки в різних предметах і явищах. Співвіднесеність із точкою відліку характерна для вищого та найвищого ступенів порівняння, або компаратива й суперлятива. Стандартом експліцитного порівняння можуть бути конкретні предмети чи явища, яким притаманні спільні з об'єктом порівняння властивості, або інші стани того самого об'єкта. Вибір стандарту порівняння цілком залежить від адресанта.

Для суперлятива стандарт порівняння може виражатися:

а) прийменником *від* з іменником чи займенником *увесь* у родовому відмінку множини, що вказує на клас, з якого виділяється об'єкт порівняння: *Другий ...більше за всіх і зухваліше від усіх регочеться та сипле приперченими словами* (І. Багряний);

б) прийменником *з* із займенником *усіх* у сполученні з іменником у родовому відмінку множини чи без нього: *Адже війна – це насамперед робота, найтяжча з усіх відомих людині робіт...* (О. Гончар);

в) іменником у родовому відмінку множини з прийменником *з* (*із*): *Новим рейсом, з новими курсантами зараз десь, мабуть, в Егейському йде, в найсинішому із морів...* (О. Гончар); *Пороки породжуються незнанням, тому дурість і безрозсудство – найгірші з пороків* (П. Загребельний);

г) іменником із прийменником *в* або *на* зі значенням локативності. Найчастіше це синтаксичні конструкції зі словами *в світі*, *рідше – на світі* (*І тоді сирота відчув, що нема вже*

коло нього найдобрішої душі в світі: його мамі (В. Барка); Їй хотілося мати в собі оту невідому й всемогутню силу, яка викликає найвище почуття на світі (П. Загребельний); або зі словами в сім'ї, в імперії, в селі, в районі тощо (Після імператора ти наймогутніший чоловік в імперії! (П. Загребельний);

г) іменником (займенником) з прийменником між (з-поміж): Було нас чотири брати, найменший між ними – я (В. Симоненко);

д) іменником (займенником) із прийменником серед: Обрали князя – людину мудру, достойну, найвідважнішу серед усіх ... (О. Коломієць).

Стандарт порівняння може не мати вербального вираження тоді, коли він може бути встановлений із контексту. Існує кілька таких випадків:

1) стандарт порівняння названо в найближчому контексті, а не в порівняльній конструкції: Тату, давайте шапками поміняємось. У мене тепліша і якраз на вас (О. Коломієць); Хоч кішка й велика, і хитра тварина, та людина хитріша (І. Багрянний);

2) стандарт порівняння кореферентний з об'єктом порівняння: ...зараз її обличчя стало ще кращим, аніж до цього (М. Стельмах).

Суперлятивність реалізується у двох семантичних функціях – відносній та нормативній суперлятивності. Семантику суперлятивності окреслюємо як найбільшу міру вияву зіставлюваної ознаки. Відносна ж суперлятивність – суперлятивність, при якій ознака певного предмета має найбільшу міру вияву порівняно з іншими однорідними предметами, тобто з певної множини один предмет перевищує за ступенем інтенсивності ознаки всі інші однорідні предмети. Напр.: То були найщасливіші дні її життя... (О. Гончар); Це найгірші рядки, писані в наш вік (В. Барка); Довірені люди імператорові роз'їздилися по всіх усядах, збирали з усієї безмежної держави найвродливіших дівчат... (П. Загребельний). Як стверджує Ю. Карпенко, будь-яка семантика «виявляється в потенційному наборі її ступенів, які прямо чи опосередковано скеровані на виявлення ступенів ознаки (ознак), притаманної іменникові» [7, с. 48].

Суперлятивність виражається в українській мові передусім грамами найвищого ступеня порівняння. Тенденції розвитку засобів творення найвищого ступеня порівняння, або суперлятива, як і вищого ступеня порівняння, закладено ще в праслов'янську добу. Форми найвищого ступеня порівняння прикметників у праслов'янській мові, як свідчать пам'ятки, утворювалися від форм вищого ступеня шляхом додавання префіксів *па-* або *пај-*. Префікс *най-* лише зрідка фіксується в пам'ятках давньоруської мови і стає продуктивним у пам'ятках мови української народності [5, с. 289].

Аналitiчна форма найвищого ступеня порівняння утворюється від початкової форми прикметника додаванням слова *найбільш* або *найменш*, які вважають прислівниками [1, с. 106]

або ж аналітичними синтаксичними морфемами [2, с. 141; 9]. Такі форми найвищого ступеня порівняння уможливають експлікацію висхідного і спадного вияву певної ознаки, на відміну від синтетичних форм, здатних передавати лише більшу міру якості. Саме такі можливості аналітичних форм найвищого ступеня порівняння стимулювали їхній розвиток. Напр.: ... *він старався повернутися додому в найбільш нежданий час і з найбільш несподіваної сторони* (М. Стельмах).

Суперлятив кількісно співвідносить певний предмет із множиною, яка повністю або частково охоплює однорідні предмети, і фіксує найвищий ступінь інтенсивності ознаки стосовно цієї множини. Предметові приписують найвищий ступінь ознаки, яка ставить його на перше місце серед порівнюваних предметів [10, с. 181]: ... *це був натяк на те, щоб і його, Всеволода, вдячні нащадки поклали саме тут, у цьому найпишнішому храмі землі Руської* (П. Загребельний); *Завтра після зборів ми з тобою вкрадемося на найбільший став...* (М. Стельмах).

При відносній суперлятивності множина, яку становлять однорідні предмети, явища, особи, являє собою чітко окреслену сукупність. На думку Ю. Карпенка, наявність ще більшого ступеня вираження ознаки за межами спеціально вказаної або зрозумілої з контексту сукупності тут цілком припустима [6, с. 12]. Відносна суперлятивність реалізується в кількох семантичних підтипах: як власне відносна, послаблена, неуточнена суперлятивність.

Перший із них відтворюється графемою суперлятива, що виражає найвищий ступінь інтенсивності ознаки, напр.: *Везли незвичайно швидко – найглухішими вулицями* (В. Барка); *Ще сонечко не позолотило вершини найвищих дерев, як Сірки розпрощалися з Морозами* (І. Багрянний); *В найтяжчі хвилини Сергій знаходив у ньому для себе моральний еталон, взірець емоційної шляхетності* (О. Гончар); *Це той, що закон наймудріший знайшов* (В. Симоненко).

Власне відносну суперлятивність реалізують також конструкції із суперлятивом, що має при собі іменні сполуки з прийменниками *в, на*. Такі поширювачі конкретизують ті предмети, з яких виділяється один предмет, котрий перевищує їх за ступенем інтенсивності. Крім цього, сполуки типу *в сім'ї, в загоні, в групі, в місті* вводять просторові обмеження для множини предметів, з яких виділяють один предмет за інтенсивністю ознаки. Напр.: ... *ставала чи не найбагатшою жінкою в Європі* (П. Загребельний); ... *пильніше придивляється до найкращого в селі косаря* (М. Стельмах); *Надокучили тягатиною так, що кінець кінцем і йому, – мабуть, найтерплячішому на флоті, – урвався терпець...* (О. Гончар).

Просторові обмеження для множини предметів власне відносної суперлятивності – своєрідна шкала множини предметів від мінімальної до максимальної, але не абсолютної, напр.: *Який-небудь десяток років розділяє Ягнича-старшого з його сестрою (вона наймолодша в сім'ї, з усіх сестер єдина зосталась)...* (О. Гончар); *Ось і тепер піде слідами мого сина командир*

третього взводу, найкращий у загоні (О. Коломієць); ... *з корчуватого вільшаника вийшов з бреднем на плечі майданик Стах Артеменко, найміцніший парубок у селі...* (М. Стельмах); *Вона мене несміло величає Найкращим хлопцем в нашій стороні* (В. Симоненко); ...*відмовлено йому в тім, на що здатен найостанніший чоловік у його державі* (П. Загребельний); *Матильда ... хотіла бути посередницею між двома наймогутнішими чоловіками в Європі* (П. Загребельний). Ілюстрації репрезентують шкалу множини предметів, з яких виділяється один предмет, що передає власне відносну суперлятивність.

Належність певного предмета до множини предметів, у яких якась ознака виявляється в найвищому ступені, маркує послаблену суперлятивність: *одна з найбільших споруд світу, одне з найбільших міст*. У висловленнях, що виражають указану семантичну функцію, обов'язково наявний числівник *один* (у різних граматичних родах) перед суперлятивом, напр.: *Розгорталась одна з найблискупіших битв Великої Вітчизняної війни* (О. Гончар); *Вже при місяці він дійшов до одного з найбільших ставків Цукротресту, що навколо був обсаджений деревами* (М. Стельмах); ... *сам бог позбавив її своїх милостей, погубивши вчора одного з найнаближеніших Адельгейдиних людей...* (П. Загребельний).

Ще один спосіб вираження аналізованого семантичного підтипу – сполучення суперлятива зі словом *можливий*. У висловленнях із семантикою послабленої суперлятивності ступінь інтенсивності ознаки обмежується можливостями ситуації, напр.: ... *з безлічі можливих варіантів мусиш знайти один найвдаліший...* (П. Загребельний).

Семантична функція неуточненої суперлятивності виражається редукованою сполукою *най-най...*, яка означає *найкращий, найбільший, найважливіший, найдорожчий* тощо, напр.: *Ступив і я у води проминання свого най-най... і поривання* (М. Вінграновський). Без подальшого прикметника така сполука створює ефект невисловленої, але відчутної найвищої міри чогось, що додає певної загадковості, підкреслює інтенсивність почуттів чи вражень та залишає простір для інтерпретації читачеві, дозволяє йому домислити винятковість ознаки. Функція неуточненої суперлятивності в основному реалізується в розмовному мовленні [10, с. 183].

Суть функції нормативної суперлятивності полягає у вираженні найбільшої ознаки порівняно з усіма можливими її носіями. Ю. Карпенко вважає це значення абсолютним значенням найвищого ступеня порівняння на тій підставі, що наявність ще більшого вираження ознаки неприпустима з кута зору мовця. Оскільки перевага вияву ознаки є абсолютною, інші носії цієї ознаки відступають на задній план і можуть взагалі не згадуватись [6, с. 12]: ... *Мирон Данилович пішов додому найкоротшою дорогою...* (В. Барка); *Всього ждала від цього чоловіка, але він перевершив найпохмуріші припущення* (П. Загребельний); *Прокинулась його наймолодша невістка...* (М. Стельмах); *А ти, Меласю, од мене прийми Оцю різну оздобу на намисто –*

Найкращий твір, що я колись скував... (О. Коломієць). Стандарт суперлятива передбачає множину предметів, серед якої й той предмет, що має найбільший / найменший ступінь певної ознаки. Зауважимо, що серед предметів із певною ознакою – основою порівняння може бути багато таких, котрі будуть більшими чи меншими від обраного стандарту, але найбільший або найменший лише один [10, с. 183].

Функція нормативної суперлятивності реалізується в конструкціях, у яких грамема найвищого ступеня сполучається з означуваним словом у родовому відмінку множини з прийменником *з / із*: *Це найтваринніша з людських ілюзій саме тому, що вона найприродніша* (В. Підмогильний); *Пошуки даремні, але Мирон Данилович відчув, що стихає найгостріша з тривог* (В. Барка).

Обсяг стандарту може бути зрозумілим із контексту або вибиратися мовцем. На абсолютну перевагу вияву ознаки можуть вказувати сполучення *в світі, в житті*, сполучення із займенником *весь*, що передбачають усіх можливих носіїв певної ознаки як безмежну сукупність. Напр.: *Найдорожчий в житті був їй незрозуміло відчужений...* (В. Барка); *Коли вже нарешті він побачить її, коли загляне в ті найкращі в світі вечорові очі...* (М. Стельмах); *...там такі проліски, – мабуть, найсиніші в світі!..* (О. Гончар). Зрідка натрапляємо й на сполуку *на світі*: *Їй хотілося мати в собі оту невідому й всемогутню силу, яка викликає найвище почуття на світі* (П. Загребельний).

Конструкції із займенником *весь* у родовому відмінку множини, що виражають нормативну суперлятивність, не називають сукупність інших носіїв ознаки, і вона не може бути встановлена з контексту й розуміється як безмежна: *Левку, так ти ж найкращий з усіх!* (М. Стельмах). Частіше цей займенник сполучається з іменником у родовому відмінку множини, називаючи сукупність однорідних предметів: *Ні, то реальний, то єдино реальний, справжній дракон, найбільший і найстрашніший з усіх драконів* (І. Багряний); *З усіх створінь природи – вірніш, природи й розуму людського – кінь – створіння, по-моєму, найкрасивіше* (О. Гончар); *Внаслідок того, бувши найбільш винним з усіх присутніх, він і поплатився життям...* (П. Загребельний).

Функція нормативної суперлятивності також виражається конструкціями з грамемою найвищого ступеня порівняння та іменником (займенником) із прийменниками *серед, між, з-поміж*, що називає предмети, у колі котрих перебуває предмет із найвищим ступенем ознаки, напр.: *Обрали князя – людину мудру, достойну, найвідважнішу серед усіх...* (О. Коломієць); *З-поміж нас він виявився найдіяльнішим* (О. Гончар).

Форма вищого ступеня порівняння прикметника в компаративних конструкціях може мати значення найвищого ступеня порівняння, якого вона набуває, сполучаючись із формами середнього роду однини чи множини займенника *весь*. У такому випадку теж реалізується

функція нормативної суперлятивності: *Кураївка їй миліша за все...* (О. Гончар); *Молодість – це блискавиця, непередаване сяяння, блиск, свіжість – така вузька смужечка, а видається ширшою за все суще* (П. Загребельний).

Висновки та перспективи дослідження. Суперлятивність є окремим сегментом ФСП компаративності. Вона має семантику нормативної та відносної суперлятивності з функціями власне відносної суперлятивності, послабленої, неуточненої суперлятивності. Кожна з функцій має певний арсенал для експлікації. З'ясування особливостей функціонування суперлятивності в інших дискурсах, зокрема медійному дискурсі, а також визначення специфіки суперлятивності у відносних прикметниках вважаємо *перспективою дослідження*.

Література

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
2. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
3. Грипас О. Ю. Аспекти дослідження функціонально-семантичної категорії порівняння. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. Київ : НПУ, 2010. С. 97–101.
4. Грипас О. Ю. Принципи категоризації компаративності як системного утворення в українській мові. *Studia Philologica (Філологічні студії)*. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. Вип. 2. С. 16–19.
5. Історична граматика української мови : підручник / О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін. Київ : Рад. школа, 1957. 475 с.
6. Карпенко Ю. О. Ступені порівняння прикметників в українській мові. *Українська мова в школі*. 1960. № 1. С. 7–13.
7. Карпенко Ю. О. Ступені порівняння різних частин мови та їхні функції. *Мовознавство*. 2010. № 2–3. С. 41–48.
8. Качура О. В. Ступенювання ознаки предмета в семантико-функціональному аспекті. *Мовознавство*. 1991. № 1. С. 38–42.
9. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників : монографія. Луцьк : Вежа, 2002. 179 с.
10. Романченко А. Суперлятивність як зона компаративності в сучасній українській мові. *Філологічні дослідження*. Одеса : Одеськ. нац. ун-т імені І. І. Мечникова, 2009. С. 180–184.

A. P. Romanchenko,

Odesa I. I. Mechnikov National University,

Department of the Ukrainian language and language training for foreigners

THE FUNCTION OF SUPERLATIVITY IN ARTISTIC DISCOURSE

The article examines one of the segments of comparativity – superlativity. The semantic functions of superlativity are identified based on literary texts written by prominent Ukrainian writers. The types and subtypes of this segment are determined, and the linguistic means of their expression are presented.

Key words: comparison, superlativity, semantics, function, literary text.